INSEMNE CULTURAL-LITERARE TRANSILVĂNENE: MANUSCRISE AFLATE ÎN BIBLIOTECA ASTRA

Înfăptuirile sufletești sunt parcă mai durabile, mai în profitul celor din preajmă. Redimensionarea realității în sufletul creatorului și apoi transpunerea ei în scris oferă cu precădere lectorilor de mai târziu o plăcută cunoaștere ori redescoperire a acelor vremuri, percepute ca proiecție subiectivă. Titlul de nobleţe al depozitului unei biblioteci este, credem, colecția de manuscrise. Permanenta preocupare de a îmbogăți acest compartiment în Biblioteca ASTRA a fost marcată în 1907 de donația Aureliei Vulcan, după moartea soțului ei, redactorul „Familiei". Acceptând că aceasta, alături de „Transilvania", și „Luceafărul", a guvernat avuția cultural-literară transilvăneană aproape o jumătate de veac, manuscrisele provenite din redacția ei sunt argumente probatorii. Între acestea îi regăsim pe Ranta-Buticescu Vasile și Chitul Tit.

Născut în 1841, la Mierța, pe Valea Almașului, Vasile, fiul primarului poreclit Butica, va deveni cel mai cunoscut și citit povestitor al ultimului sfert de veac din Transilvania și unul dintre cei mai fideli colaboratori ai „Familiei". Cognomenul Ranta-Buticescu este semnătură încă de la debutul în „Aurora română"[1] cu poemul Visul lui Michaiu Bravulu. Apetitul pentru istorie și vitejia de a încerca versificația sunt tipice vremii sale, el rodind îmbelșugat ca povestitor. Prozodia torturată a versurilor sale, mohorâtele imagini izbucnite din voitul paralelism cu V. Alecsandri ori D. Bolintineanu îi reduc șansele de a rămâne pentru istoria literaturii române altceva decât un experiment care, desigur, nu trebuie ignorat. Notabil rămâne interesul pentru folclor, dovedit în numeroase prelucrări de doine. Încă înainte de a sfârși perioada studiilor clujene, în 1866 atrage atenția prin nuvela „Geniul lui Ștefan cel Mare" — publicată și premiată de „Familia", revista care-i va fi gazdă iscusită și stimulatoare până la sfârșit, chiar după apariția celor două volume: în 1881 „Poezii", „Novele" în 1902. Deși scrisul lui e risipit în numeroase publicații ale vremii (dacă ar fi să amintim doar almanahul orădean „Fenice" (1867) „Amicul familiei" (1878—1886) „Minerva" (1893) „Lumea literară" (1893) „Rândunica" (1894—95) revista orădeană va deține supremația statorniciei oferindu-i timp de trei decenii paginile sale, substanțiale premii — un condei de aur după opinia lui L. Predescu[2] și N.Drăganu[3] — ori statutul de judecător al tinerilor participanți la concursuri. Referitor la natura sentimentelor ce-l animau privitor la revista ce urma să scoată numărul festiv, scrisoarea[4] datată Cluj, 6 Maiu, 1904, dimensionată 230 × 140 mm, 2 f. manuscris autograf în cerneală

---

[1] „Aurora română", Pesta, II, 1864, nr. 11—12
[2] L. Predescu, Enciclopedia „Cugetarea", București, 1940, p. 715
[3] „Dacoromania", Cluj, II, 1922, p. 892—893
[4] Scrisoare adresată lui I. Vulcan în *B.A.C.*, XIV/26 (Biblioteca Astra).

www.muzeuzalau.ro / www.cimec.ro

neagră, stă mărturie: „Stimată redacțiune! Dl redactor Vulcan nu va fi sosit acasă, dar dânsul scie că eu cam cu „Familia"" m-am pomenit și tot cu ea am devenit bătrân. Deci s-ar cuveni ca în numărul iubiliar să scriu ceva și eu. Voiam să rămân la tagma mea și voiam ca să scriu o novelă, dar diceți că vă trebuiesc scrieri mai scurte, și aflu și eu ca intrun numer festivu unde scriu mulți nu încape o novelă. Deci, ca să nu rămân din „Familia" — am onoare a vă trimite aici — o gândire a mea: „Familia și femeia" rugânduvă a o aranja între celelalte lucruri ce veți lua in numerul festiv. Cu distinsă stimă și românească salutare V. R. Buticescu"[A1]. Cugetarea în forma ei originală există în colecțiile noastre și va fi reprodusă în FAMILIA, 40, nr. 21—22, 1904, p. 262. Faptul că Iosif Vulcan a păstrat telegrama de felicitare primită din partea lui Buticescu e semn că aprecia gestul dar și pe expeditor. Formularul imprimat[5] a fost completat de funcționarul poștal cu creionul: „Familiei și redactorului ei în serviciul culturei spre binele neamului românesc la mulți ani. Buți Cescu." In C.XLIII/7 se afla manuscrisul nuvelei „Frunze de pelin"[A2], nedatat, 8 f. manuscris autograf cu cerneală neagră, dimensiuni 340 × 205 mm, publicat în nr. 39, 1900, p. 457—458.

Evident, partitura prozei lui Ranta — Buticescu suferă influența lui I. Slavici. Scrierile în proză cu subiecte istorice ori legendare sunt marcate de interpretări moralizatoare ori se dovedesc a fi simple evocări. Personajele alese din lumea „intelighentiei ardelene" ori inspirate din viața țărănească sunt contaminate de obsesia muncii și a răsplatei sau se lasă sfâșiate de incertitudinea existenței unei conduite etnice. Limba, dacă ignorăm excesele latinizante, reproduce vorbe de duh, proverbe, zicători, provincialisme ce îi conferă coloratură specifică oralității și facilitează lectura, reprezentând un stop-cadru în evoluția limbii noastre literare. Fără să fie un scriitor de forță, Vasile Ranta Buticescu contribuie la formarea gustului pentru citit, dovedindu-se un subtil și îngăduitor observator al personajelor sale.

Apreciat ca unul din inițiatorii romanului istoric[6] Tit Chitul — despre care N. Iorga spunea că „. . . avea puterea de a descrie și un netăgăduit talent de a istorisi. Cred că, prin alegeri și îndreptări, ceea ce a rămas pe urma lui ar putea fi apropiat de public măcar acum, după moartea lui, într-o ediție mai omenească"[7].

Ineditul numelui ori poate faptul că în genere e un scriitor aproape uitat au condus la încercarea de a descifra obârșia familiei răsfoind lucrări științifice în domeniu. În *Dicționar al numelor de familie românești*, București, 1983, p. 119, I. Iordan ofera forma nearticulată de origine bulgară cu explicația-balena; Chitul apare doar ca nume topic. *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"* (p. I, București, 1926—1931, p. 261) al lui I. Aurel Candrea explica forma articulată a substantivului comun prin: constelația Balenei, termenul având origine greacă. In *DEX*, București, 1975, p. 148 găsim la cea de-a treia explicație: forma: chit-chiți s.m. (zool., inv.) Balena din sl. kitu. Lazăr Șăineanu în al său

[5] Telegrama adresată lui I. Vulcan in *B.A.C.*, XV/33
[6] „Societatea de mâine", III, 1926, p. 656—657, Ciura Al.
[7] N. Iorga, *Oameni cari au fost*, II, București, 1935, p. 15

www.muzeuzalau.ro / www.cimec.ro

Dicționar universal al limbei române, Craiova, 1922, p. 126 susține originea greacă și face trimitere la regăsirea lui în Scriptura. Cornel Diaconovich (în *Enciclopedia Română publicată din însărcinarea și sub auspiciile* „Astrei", tom. I, Sibiu, 1898, p. 787, 813) oferă ambele explicații: balena și constelație. Și pentru că problema originii acestei familii mai poate fi privită și dintr-un alt punct de vedere, merită să ne oprim asupra unui alt amănunt, acela al studiilor; potrivit opiniilor prof. St. Lupu[8] /care își sprijină afirmațiile pe informații primite de la fratele scriitorului/ copilul Tit a urmat primele clase la „Armeni în Gherla/ iar mama era născută Cheresteșiu/. Se știe că armenii alungați de turci pătrund în Transilvania prin Moldova, iar Principele Apafi, la 1671, le înlesnește așezarea la Gherla și Dumbrăveni, oferindu-le însemnate privilegii. De presupus că între alte zidiri, aceștia și-au întemeiat și o școală al cărei prestigiu a reverberat peste secole; să fie oare singurul motiv al opțiunii?

Ușurința în învățarea limbilor străine, pasiunea pentru istorie, medicina și mai apoi pentru scris alcătuiesc refugiul tânărului care la numai 22 de ani e condamnat la nemișcare. Încă de la primul roman istoric „O fată de tarabostos", Gherla, 1901 și până la schițele și povestirile mai mărunte, Tit Chitul dovedește calități de povestitor preocupat de grija detaliului și de redarea atmosferei de epocă. Dacă putem îngădui omului care n-a cunoscut adevărata viață, clișeele intrigii sentimentale ori retorismul supărător al dialogului, vom remarca mai ales în scrierile de mici proporții o anume cursivitate a narațiunii și chiar o vervă a imaginației. Războaiele romanilor cu dacii și colonizarea Daciei este tematica celei dintâi scrieri de proporții în proză și singura publicată în volum: gloriei de a fi prezentată Academiei Române și propusă pentru premiul Năsturel i se mai adaugă și favorabila cronică a lui I. Vulcan în „Familia" 1903 și mai târziu a profesorului St. Lupu în „Săptămâna", Bistrița, 1928.

Manuscrisul autograf al romanului CATASROFA DACIEI, nedatat, de 340 × 210 mm, conține 248 p. redactate cu cerneală neagră; va fi publicat în 1903 în „Familia" începând cu nr. 30, iar la noi el poate fi cercetat integral[9].

Celălalt roman istoric, tot în manuscris[10], „Steaua Dunării", are dimensiuni mai puțin obișnuite: 210 × 170 mm și numără 154 f. tot în cerneală neaggră. Pagina de gardă conține titlul și explicația la titlu, iar pe prima pagină, în vecinătatea titlului primul capitol, o notiță în creion — repetă titlul, subtitlul și autorul — pare a fi a redactorului care-l planificase la publicat. Trimisă din Chețiu cu doar câteva luni înainte de prea grabnicul său sfârșit, scrisoarea ce însoțește manuscrisul trimis spre publicare e mai puțin cunoscută. Datată 23 feb. 1905, de 170 × 100 mm și conținând 2j. manuscris autograf în cerneala neagră, epistola A_3 trădează mulțimea alterată de regretul de a nu putea publica în volum: „Pro ste dle redactor! Conform prețuitei Dvoastre scrisori din 16/I am onoare a trimite aici alăturat manuscrisul romanului promis. Dacă sunteți de părere că nu s'ar rentoarce spesele retipărirei sunt mulțumit

[8] „Săptămâna", Bistrița, I, 1928, nr. 1, p. 1, St. Lupu
[9] mss „Catastrofa Daciei" in *B.A.C.* XLIII/1
[10] mss. „Steaua Dunării" in *B.A.C.*, XLII/33

www.muzeuzalau.ro / www.cimec.ro

dacă îl veți publica și numai în „Familia", deși aș fi dorit să văd tipărită acest op și în broșură, căci am avut intențiune a-mi încerca norocul prezentând-o la premiul Adamachi escris de Academia Română. Dvoastre cunoașteți mai bine decât mine relațiunile literari, de aceea vă rog dispuneți după plac de acest manuscris. Cu deosebită stimă Tit Chitul Kétely 23 febr. 1905".

Aura de inedit a manuscrisului „Efect sigur", „povestire originală" așa cum autorul însuși o numește, este datorată tot lui Iosif Vulcan care notează cu creionul pe prima pagină: „nu-i de publicat". Nefiind datat, cele 9f. ale manuscrisului de 340 × 210 mm, redactat tot în cerneala neagră reprezintă o piesă de interes în colecțiile noastre, dar care nu poate fi cu ușurință așezată pe scara cronologică a creației lui Tit Chitul. Selectând câteva fragmente din această scriere ar putea apare un interesant profil al autorului prea puțin cunoscut: „Afaceri oficiale mă constrânseră să-mi întrerup odichna care de când se începură vacanțele la gimnaziul unde aveam postul unui profesor, pe zi ce mergea trecea treptat în lenevie tot mai mare. Odihna recrează trupul istovit de muncă continuă; dacă însă timpul de recreare durează prea mult, omul, ieșit din ogașul afacerilor zilnice începe a simți lipsa ocupațiunei îndatinate și șarpele urâtului încolăcindu-se cu putere crescândă pe spiritul amorțit și devenit somnolent, acesta în sfârșit e silit să recunoască că viața cu mult e mai plăcută în lucrare sârguincioasă decât în lenevie molatică... Ce sciința sublimă e filosofia?! ... Ea ne oferă pentru toate suferințele și posițiile neplăcute leac sigur. Nu lipsesce altceva, decât să credem în dogmele ei, ca să suportăm în linisce chiar și chinurile morții. Și. care era dogma filosofică ce mă consola... Ceva de tot simplu și adevărat... *nu simți fericire, căreia să nu-i premeargă suferința, pentru-că suferința e o parte întregitoare a fericirei.* ... „Tînărul condamnat la infirmitate motorie visează că este invitat și participă la o agapă: „... Cunoscem eu prea bine natura acestor conveniri, scriam ca acelea în ainte de mezul nopții nu să sfârșesc... In presimțirea mea nu mă înșelai. Serbarea sublimă, ... fu o convenire de oameni tineri, unde cu lichidele spirtoase nu să făcu ceva economia rațională. După mezul nopții, când părăsirăm ospătăria, toți participanții la această convenire frățească să aflau în dispoziția sufletească a bătrânului Noe, după ce i sa adus deja ocaziune de a cunoaște puterea vinului." Dacă în „Efect sigur" profesorul Liviu Marcan este o posibilă proiecție a personalității autorului, în cel de-al doilea manuscris inedit „Argumentarea nereușită" se sugerează încă din titlu că vom cunoaște o întâmplare din lumea juriștilor și un transfer de personalitate, avocatul Brazovan: „... Cufundat în studierea actelor grămădite pe masa sa, chiar în acel moment i-l întrerupse sunetul ascuțit al clopoțelului, când reușise a afla firul Ariadnei, cu ajutorul căruia putea să se orienteze în labirintul încâlcit al unui proces interesant... În zadar asceptase dar Brazovan tăcuta linisce a serei, sperând că atunci i-și va pute grupa neconturbat de nime argumentele, cari în tot decutsul zilei ii sburaseră prin creri alungându-se unul pre altul și emulând pentru cununa de laur a ponderozității, ...". Manuscrisul nedatat de 8 f. (340 × 210 mm) acoperite de scrisul îngrijit, ușor ascuțit, citeț, nu depășește registrul tematic al avatarurilor dragostei; zbuciumul soțului înșelat — căsătoria fiind o

www.muzeuzalau.ro / www.cimec.ro

instituție pe care viața a refuzat-o autorului — e mulcomit de raționala așteptare a probelor promise; omul de legi nu-și îngăduie descătușarea pornirilor primare și prin aceasta efectul e desigur moralizator.

Date privitoare la manuscrisele rămase după moartea scriitorului găsim în scrisoarea[A4] fratelui Julian trimisă din Beclean la începutul anului 1906 redactorului de la Oradea 70 × 110 mm, 2 f. manuscris autograf în cerneala neagră/: „Prea Stimate Domnule! După scripta DVoastre de dtta 17 I a.c. vă trimet o nuvelă din lăsământul neuitatului meu frate Titu Chitul. Celelalte vor urma din timp în timp după cum le voi puté decopia, voind a păstra manuscritele pentru mine. Toate acestea scrieri ale fratelui meu ar fi fost de dânsul înainte de a se da la tipar revidiate și netezite mai ales din punct de vedere ortografic; Mă rog să aveți bunăvoința să mi se espedeze acei numeri ai „Familiei" în cari vor apare scrierile fratelui meu, voind a le păstra. Are în lăsământ fratele meu o „gramatica țigănească-românească cu legendă și dicționar" mă rog a mă aviza nu ați fi st. DVvoastră aplicați a eda în „Familia" aceasta gramatica interesantă, la care foarte mult tiené fratele meu punând o muncă încontinuă de 3 ani. Eu o aflu foarte interesantă și publicului cetitor la tot cazul iar plăcea cu distinsa stimă Dr. Julian Betlen la 23 I 1906". Se pare că gramatica nu lla impresiant prea mult pe Iosif Vulcan căci în revista aceluiași an găsim publicate scrierile: „Procesul pierdut și totuși câștigat" (nr. 5—7), „Fabrica de porțelan" (nr. 8—12), „Istoria africană" (nr. 17—20), „Tâlharul" (nr. 24). Dacă pentru Tit Chitul noaptea s-a lăsat devreme, dacă viața atâta câtă a fost, a însemnat privațiuni și renunțări, iar boala l-a silit într-un fel să-și verifice disponibilitățile de creator, e obligatorie o reconsiderare a scrisului său.

„Un scriitor orice ar face sau ar crede, este fiul vremii în care s-a născut" susține G. Galaction și credem că este unul din criteriile de autoritate în aprecierea fructelor literare.

VOICHIȚA BIȚU

TRANSILVANIAN CULTURAL AND LITERARY REFERENCE POINTS: MANUSCRIPTS TO BE FOUND IN ASTRA LIBRARY

(Summary)

The collection of manuscripts to be found in Astra Library, substantially enriched through the donaiton offered by Aurelia Vulcan (wife of Iosif Vulcan — editor in chief of the „Familia" magazine from Oradea) in 1907, makes it possible for us to rediscover less known, but very important and interesting documents regarding literary creation in Transilvania. The writer Vasile Ranta Buticescu (born in 1841, in Mierța-Sălaj) sent for publication to the magazine in Oradea, the short story entitled „Leaves of Wormwood", and the manuscript, together with a few pieces of correspondence are tot be found here. From the prose-writer Tit Chitul (born in 1866, in Gherla) we own, via Iosif Vulcan as well, the manuscripts entided „The Star of The East" and „Dacia's Catastrophe" (historical novels). There are also two un published manuscripts: the story „Sure Effect" and the piece of writing in prose entitled „Unsuccessful Argumentation". Although not liable to be accused of being exceptionally gifted, the two writers, head at that time, deserve to be made known also with their still unpublished works, they representing however, a step in the history of the Romanian literary creation.

www.muzeuzalau.ro / www.cimec.ro